

Forsvarsindustrien i Norge – statistikk 2011

Kari Tvetbråten

Forsvarets forskningsinstitutt (FFI)

19. november 2012

FFI-rapport 2012/02433

364801

P: ISBN 978-82-464-2161-2

E: ISBN 978-82-464-2162-9

Emneord

Forsvarsindustri

Økonomiske nøkkeltall

Statistikk

Metode

Godkjent av

Vidar S. Andersen

Forskningssjef

Sammendrag

Rapporten presenterer statistikk over forsvarsindustrien i Norge i 2011, og kommer som en årlig utgivelse fra FFI. Hensikten er å kartlegge virksomheten i forsvarsbedriftene og følge utviklingen over tid. Resultatene danner også et grunnlag for å gjøre mer omfattende studier av forsvarsindustrien fremover.

Den første delen av rapporten presenterer utvalgte nøkkeltall for størrelsen og driften av forsvarsindustrien som helhet og for bedriftskategorier. Nøkkeltallene omfatter blant annet omsetning, årsverk, eksport, verdiskaping, forskning og utvikling (FoU) og innkjøpskostnader. For flere av disse tallene har vi også skilt mellom forsvarsrelatert og sivilt rettet virksomhet, samt utviklingen siden 2009. I tillegg presenterer vi noen resultater fra Forsvarets regnskap, for eksempel hvilke typer leveranser Forsvaret har fått fra bedriftene. Nytt i år er at rapporten også viser en kurve fra de største bedriftenes årsregnskap.

Den andre delen av rapporten gir en beskrivelse av datakilder og metodevalg som ligger til grunn for statistikken. I denne delen opplyser vi også om frafall og usikkerhet i tallene.

English summary

This report presents statistics for the defense industry in Norway in 2011, and is an annual publication from FFI. The purpose of the study is to present an overview of the activity in the Norwegian defense sector and to monitor its development over time. The results create a basis for more comprehensive and detailed analysis of the defense industry in the future.

The first part of the report presents selected key figures for the size and activity of the defense industry as a whole and by business categories. Key figures include revenues, man-labor years, value added, export, research and development (R&D) and sub-contracts. Many of the figures are split between civilian and military activity, also including the development since 2009. Furthermore the report presents key figures from the financial statements of the Norwegian armed forces, such as type of the deliveries. The report will also for the first time present a curve based on the businesses annual financial statements.

The second part of the report describes the data sources and the methods that form the basis for the statistics. In this part we also inform of non-response and insecurities in the statistics.

Innhold

1	Innledning	7
2	Forsvarsindustrien i Norge	8
2.1	Identifisering og kategorisering av forsvarsbedrifter	8
2.2	Nøkkeltall for forsvarsindustrien i Norge 2011	10
2.2.1	Omsetning og årsverk	10
2.2.2	Forsvarets regnskap	11
2.2.3	Forsvarsbedriftenes regnskap	13
2.2.4	Nasjonal verdiskaping	14
2.2.5	Eksport av forsvarsmateriell	15
2.2.6	Forskning og utvikling (FoU)	16
2.2.7	Forsvarsrelatert virksomhet og øvrig virksomhet	17
2.2.8	Utvikling over tid	18
2.2.9	Oppsummering	20
3	Datagrunnlag og metoder	20
3.1	Avgrensning av forsvarsindustrien i Norge	20
3.1.1	Bedrifter med medlemskap i Forsvars- og sikkerhetsindustriens forening (FSi)	21
3.1.2	Bedrifter med eksport av forsvarsmateriell	21
3.1.3	Øvrige leverandører til Forsvaret	22
3.1.4	Oppsummering av bedriftsutvalget	22
3.2	Datakilder	23
3.2.1	Regnskapsregisteret i Brønnøysund	23
3.2.2	Forsvarets regnskap	23
3.2.3	Egenrapportering fra forsvarsbedriftene	24
3.2.4	Omsetning	25
3.2.5	Eksport	25
3.2.6	Gjenkjøp	26
3.2.7	Forskning og utvikling (FoU)	26
3.2.8	Antall årsverk	26
3.2.9	Innkjøpskostnader	26
3.3	Metodiske aspekter	27
3.3.1	Frafall	27
3.3.2	Estimater	29
4	Oppsummering	30

Referanser	33
Forkortelser	34
Appendix A Spørreskjema til forsvarsbedriftene	35

1 Innledning

Denne rapporten presenterer nøkkeltall for forsvarsindustrien i Norge i 2011. Dette er det tredje året på rad som FFI utarbeider og presenterer statistikk over virksomheten i forsvarsbedriftene. Statistikken har fått stor oppmerksomhet av både myndighetene og industrien, og kommer til å bli videreført som en årlig aktivitet fremover. Vi fikk mange positive tilbakemeldinger på fjorårets rapport¹, og har derfor valgt å beholde mye av det samme formatet og innholdet. Endringer er markert med kursiv.

Hovedfokus i rapporten er analyser av bedriftenes forsvarsrelaterte virksomhet, men vi gir også en overordnet beskrivelse av industriens økonomiske stilling og utvikling over tid. Analysene bidrar til økt kunnskap og bedre beslutningsgrunnlag for tiltak som berører forsvarsindustrien. I tillegg gir arbeidet grunnlag for å gjøre andre studier av forsvarsindustrien fremover.

Arbeidet er i hovedsak finansiert av Forsvarsdepartementet (FD) gjennom FFI-prosjekt 1167 ”Næringsstrategi og støtte til materiellanskaffelser”, men også Forsvars- og sikkerhetsindustriens forening (FSi) har støttet og delvis finansiert arbeidet med å samle inn data og fremstille statistikken.

Med forsvarsindustrien i Norge mener vi bedrifter som har virksomhet innenfor forsvars- og sikkerhetsmarkedet og som bidrar til nasjonal verdiskaping over tid, uavhengig av eierskap. Over tid gir denne definisjonen et variabelt antall forsvarsbedrifter, og per 1. juni 2012 identifiserte vi 124 forsvarsbedrifter. Av disse har vi fått faktiske tall eller estimert verdier for 118 bedrifter², og det er nøkkeltall for disse bedriftene som gir grunnlaget for statistikken som er presentert videre i rapporten. Hovedresultatene er presentert i tabellen nedenfor.

Forsvarsrelatert omsetning	13,1 milliarder kroner
Antall årsverk i forsvarsrelatert virksomhet	4 500 årsverk
Samlet forsvarsrelatert eksport	5,0 milliarder kroner
Forsvarsrelatert FoU	1,0 milliarder kroner
Forsvarsrelaterte innkjøpskostnader fra norske underleverandører	3,2 milliarder kroner
Forsvarsrelaterte innkjøpskostnader fra utenlandske underleverandører	4,3 milliarder kroner
Nasjonal verdiskaping* knyttet til forsvarsrelatert virksomhet	6,0 milliarder kroner
Verdiskaping per årsverk	1,3 millioner kroner

Tabell 1.1 Nøkkeltall for norsk forsvarsindustri i 2011.

*Verdiskaping = driftsresultat + lønn.

Nøkkeltallene er utarbeidet på bakgrunn av opplysninger fra ulike kilder: tall som bedriftene har rapportert direkte inn til FFI, opplysninger fra Regnskapsregisteret i Brønnøysund og Forsvarets regnskap. Innsamlingsperioden strekker seg fra april til september 2012. Ved frafall har vi benyttet ulike statistiske metoder for å estimere verdier.

¹ Tvetbråten, K. (2011) *Forsvarsindustrien i Norge – statistikk 2010*, FFI-rapport 2011/02264.

² De resterende seks bedriftene er tatt ut av statistikken fordi de ikke har rapportert tall til FFI og var for store til at vi kunne estimere verdier.

2 Forsvarsindustrien i Norge

2.1 Identifisering og kategorisering av forsvarsbedrifter

Vi har definert forsvarsindustrien i Norge som samlingen av bedrifter som har virksomhet innenfor forsvars- og sikkerhetsmarkedet og som bidrar til nasjonal verdiskaping over tid, uavhengig av eierskap³. For å identifisere forsvarsbedrifter har vi tatt utgangspunkt i bedrifter som tilfredsstillende minst ett av følgende tre kriterier:

- medlemskap i FSi
- innvilget eksportlisens fra Utenriksdepartementet (UD)
- store leveranser til Forsvaret

For å skille ut sivile bedrifter har vi lagt til som krav om at bedriftene skal ha en vesentlig innretning mot forsvarsmarkedet, det vil si forsvarsrelaterte leveranser som på en eller annen måte skiller seg fra andre typer leveranser⁴. Det betyr at catering- og transportselskaper og andre bedrifter som har Forsvaret på kundelisten uten at dette har noen innvirkning på utformingen av leveransene, er utelatt fra statistikken. Vi har ikke tatt hensyn til øvrige trekk ved bedriftene, slik som forsvarsandel, eierskaps- og selskapsstruktur med mer, noe som gir store variasjoner mellom bedriftene. I avsnitt 3.1 gir vi en mer detaljert beskrivelse av de tre kriteriene. *Vi presenterer her tall for 118 av totalt 124 forsvarsbedrifter.*

I tillegg til å presentere overordnede tall for forsvarsindustrien som helhet, vises også statistikk for ulike bedriftskategorier. For å gruppere forsvarsbedriftene har vi benyttet kategorier som bygger på EUs definisjon fra 2005. Denne definisjonen deler bedriftene inn i fire kategorier, nærmere bestemt store, mellomstore, små og mikrobedrifter. Antall ansatte sammen med omsetning og/eller balanse er brukt som kriterier for å avgrense kategoriene. Vår inndeling bygger på denne definisjonen ved at vi har brukt samme grenseverdier for antall årsverk, men vi tar ikke hensyn til omsetning og/eller balanse. Tilsvarende har vi også kategorisert bedriftene som forsvarsleverandører etter antall årsverk i forsvarsrelatert virksomhet. Tabell 2.1 fremstiller de to alternative modellene for å kategorisere bedriftene.

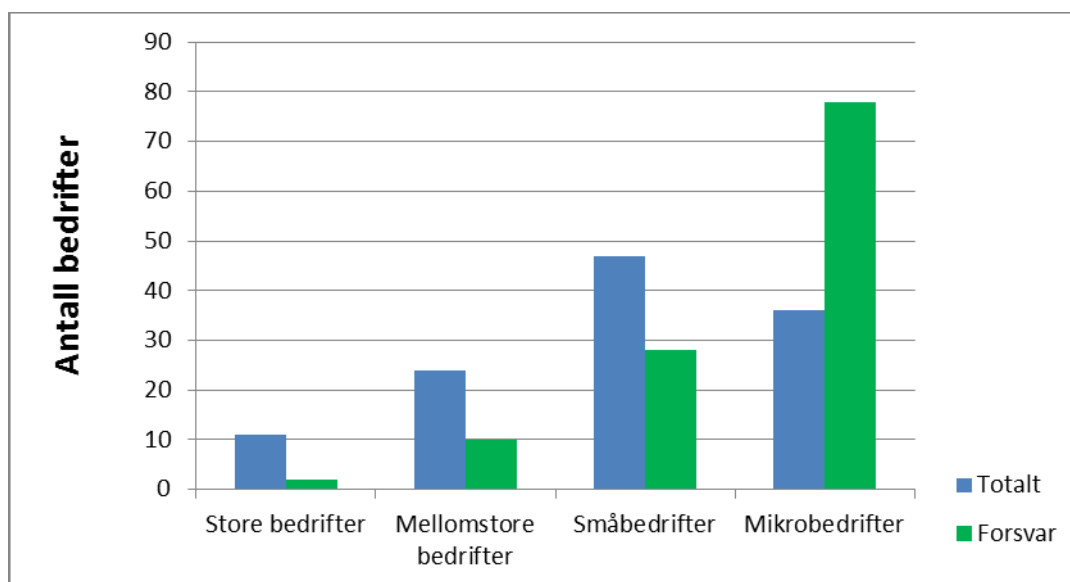
³ Se Tvetbråten (2011). Det er mange måter å definere forsvarsindustrien i et land, og de fleste metodene er omdiskutert (Hartley, 2007). I vår definisjon har vi lagt vekt på at leveransene er spesielt tilpasset forsvarsformål og at bedriftene bidrar til verdiskaping i Norge.

⁴ Bedrifter med sivile leveranser til Forsvaret eller som er under avvikling/har meldt om konkurs er ekskludert fra utvalget. Vi har også ekskludert Aerospace Industrial Maintenance Norway SF (AIM Norway), tidligere Luftforsvarets hovedverksted Kjeller (LHK), fra statistikken for 2011 ettersom enheten i nesten hele denne perioden var underlagt Forsvarets logistikkorganisasjon (FLO).

Kategori	Antall årsverk (åv)	Kategori	Antall årsverk (åv)
Store bedrifter	250 åv eller mer	Store forsvarsleverandører	250 åv eller mer forsvar
Mellomstore bedrifter	50–249 åv	Mellomstore forsvarsleverandører	50–249 åv forsvar
Små bedrifter	10–49 åv	Små forsvarsleverandører	10–49 åv forsvar
Mikrobedrifter	Færre enn 10 åv	Mikro forsvarsleverandører	Færre enn 10 åv forsvar

Tabell 2.1 Kategorisering av forsvarsbedriftene etter antall årsverk totalt og antall årsverk i forsvarsrelatert virksomhet.

Forsvarsindustrien i Norge består av en heterogen gruppe bedrifter. I størrelse varierer bedriftene fra enkeltmannsforetak til store virksomheter med 250 årsverk eller mer, i tillegg varierer også forsvarsandelen fra 100 % til nesten null. Hvilken av de to inndelingene vi benytter har derfor stor innvirkning på hvordan vi fremstiller bedriftsstrukturen, slik det illustreres i figur 2.1.



Figur 2.1 Fordeling av forsvarsbedriftene i bedrifts- og forsvarsleverandørkategorier.

Etter å ha kategorisert forsvarsbedriftene etter antall årsverk, ser vi at det er et klart flertall av mindre bedrifter i forsvarsindustrien. Til sammen utgjør bedrifter med færre enn femti årsverk om lag 2/3 av bedriftene i utvalget, mens kun 10 % av bedriftene klassifiseres som store bedrifter. En industristruktur bestående av et fåtall store og et stort antall mindre bedrifter blir enda tydeligere ved å kategorisere bedriftene som forsvarsleverandører. Kun *tolv* bedrifter har over 50 forsvarsrelaterte årsverk, mens 2/3 av bedriftene defineres som mikroleverandører i henhold til kriteriene i tabell 2.1.

I denne rapporten er hovedfokus rettet mot den virksomheten bedriftene har mot forsvarsmarkedet. Det betyr at vi primært bruker bedriftskategorier for forsvarsleverandører fra tabell 2.1, med mindre noe annet er presisert.

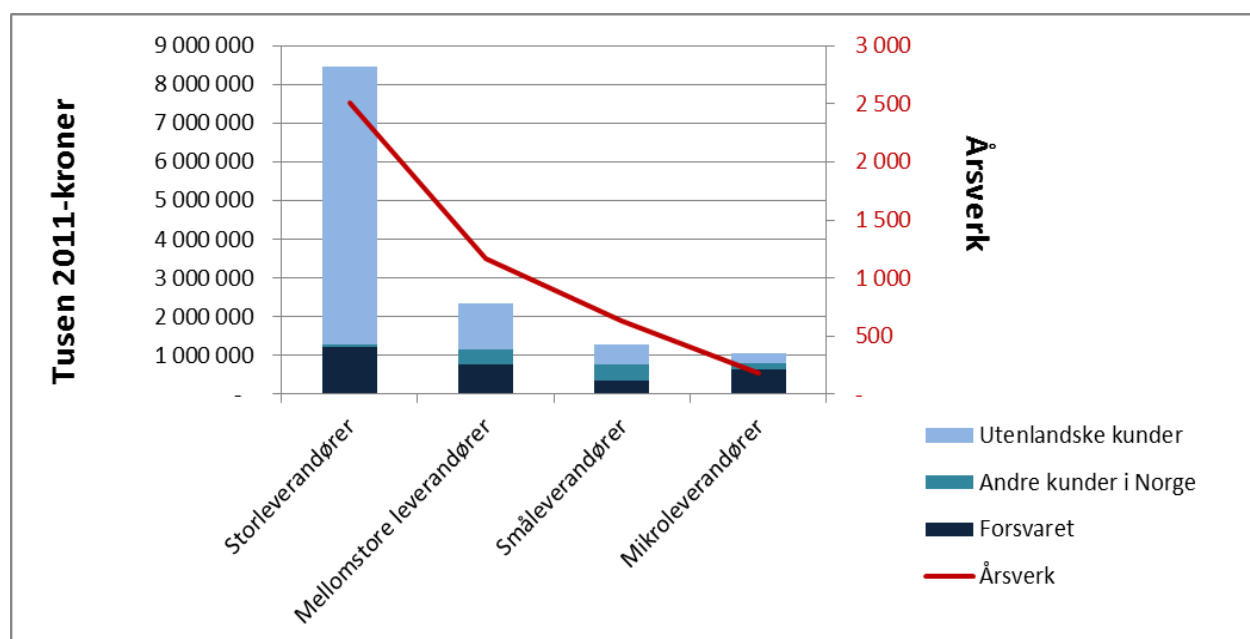
2.2 Nøkkeltall for forsvarsindustrien i Norge 2011

2.2.1 Omsetning og årsverk

Forsvarsbedriftene hadde en samlet omsetning av forsvars- og sikkerhetsrelaterte varer til norske og utenlandske kunder på *13,1 milliarder kroner* i løpet av *2011*. Både forsvarsmateriell og flerbbruksvarer, det vil si produkter som kan ha både sivil og militær anvendelse er inkludert i dette tallet. Vedlikehold og øvrige tjenester tilknyttet drift av forsvarsmateriell er også inkludert⁵. Øvrige sivile varer og tjenester som leveres til Forsvaret, for eksempel friluftsutstyr og kontorrekvisita, er holdt utenfor jf. definisjonen i avsnitt 2.1. Av dette rapporterte bedriftene om leveranser til det norske forsvaret for *3 milliarder kroner*.

Forsvarsbedriftene sysselsatte *4 500 årsverk* i forsvarsrelatert virksomhet ved utgangen av *2011*. Som forsvarsrelatert årsverk regnes personell som har en direkte tilknytning gjennom utvikling eller produksjon av forsvarsmateriell eller tett koplet støttefunksjon. Personell i øvrige støtte-tjenester, slik som it, lønn etc., er fordelt proporsjonalt mellom sivil og forsvarsrelatert virksomhet.

Det er store variasjoner i størrelsen på forsvarsrelatert omsetning og antall årsverk både mellom de enkelte bedriftene og leverandørkategoriene. Figuren nedenfor viser forsvarsrelatert omsetning og årsverk innenfor hver leverandørkategori.



Figur 2.2 Omsetning og årsverk i forsvarsrelatert virksomhet for hver leverandørkategori.

Figur 2.2 viser forsvarsindustrien i Norge som en todelt industri ved at det er et fåtall store leverandører som fremstår som dominerende i forsvarsmarkedet, mens et større antall mindre

⁵ I noen tilfeller kan det være vanskelig å gi en klar avgrensning i forhold til hvilke varer og tjenester som skal inngå i statistikken. For eksempel er konsulenttjenester til Forsvaret bare registrert hvis bedriften er definert som forsvarsbedrift.

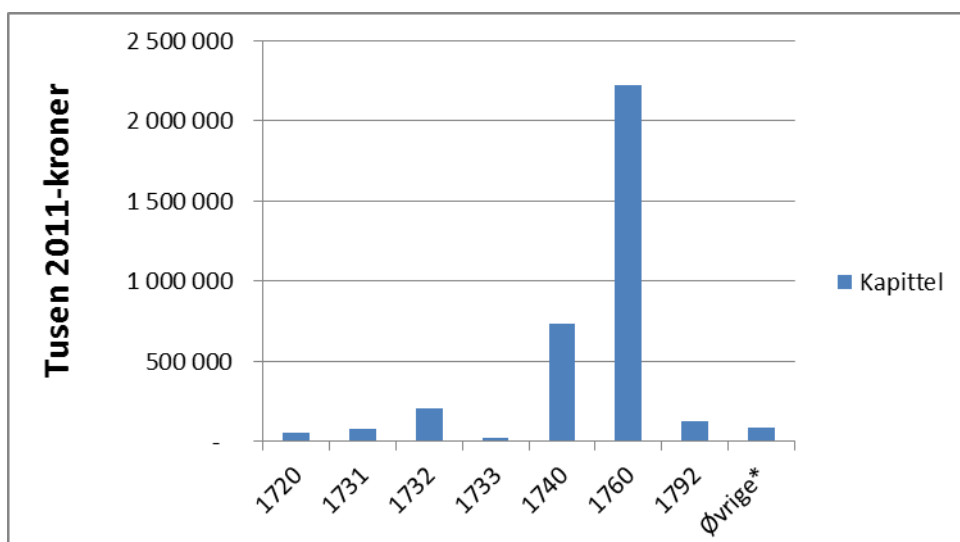
bedrifter har en mindre andel av markedet. Dette gjelder både om vi ser på omsetning og antall årsverk. For eksempel hadde storleverandørene en forsvarsrelatert omsetning på *over 8,4 milliarder kroner og nesten 2 500 årsverk i 2011, det vil si nesten 2/3 av omsetningen og over halvparten av årsverkene i forsvarsmarkedet. Tar vi med de mellomstore leverandørene, dekker til sammen tolv bedrifter over 80 % av både antall årsverk og omsetning i forsvarsmarkedet.*

2.2.2 Forsvarets regnskap

Ifølge hovedboken i Forsvarets regnskap var 84 av forsvarsbedriftene bokført med leveranser til det norske forsvaret i 2011. At bedriften primært er underleverandør, eksportør eller ikke har hatt leveranser til Forsvaret det aktuelle året kan forklare hvorfor de andre bedriftene ikke er registrert. Av de 84 bedriftene som er ført opp i 2011-regnskapet har vi rapporterte eller estimerte data på den forsvarsrelaterte virksomheten fra 76 av dem. At vi ikke har data på de andre bedriftene skyldes hovedsakelig at bedriftene ikke har besvart spørreskjemaet, og videre at det enten ikke var ønskelig å bruke estimerer på grunn av bedriftens størrelse eller at ikke var mulig å hente ut regnskapsdata fra Regnskapsregisteret i Brønnøysund.

Forsvaret har regnskapsført leveranser fra forsvarsbedriftene til en verdi av *3,5 milliarder i 2011, det vil si en halv milliard kroner mer enn verdien bedriftene har rapportert i spørreskjemaet. Differansen mellom bedriftenes rapporterte leveranser og Forsvarets regnskap kan ha flere forklaringer. Noe av differansen kan forklares av at vi mangler tall for enkelte av bedriftene. I følge Forsvarets regnskap hadde disse bedriftene leveranser for 275 millioner kroner. Det kan også være at vi ikke har fått fanget opp alle fakturaene i regnskapet ettersom noen er registrert uten leverandørnummer. I andre tilfeller kan det være at en leverandør er registrert med flere leverandørnumre uten at vi har fått det registrert (se avsnitt 3.2.2). Regnskapstekniske årsaker, for eksempel at mange bedrifter regnskapsfører omsetningen ved faktureringstidspunktet mens Forsvaret regnskapsfører utgiftene ved betalingstidspunktet, kan også forklare noe av differansen. At det for enkelte bedrifter er store forskjeller mellom de to kildene underbygger denne hypotesen. En slik tidsforskyvning kan gi utslag på regnskapene ved store leveranser rundt et årsskifte, men differansen vil jevne seg ut over tid. I hvilken grad ulike registreringstidspunkt gir utslag på statistikken er noe vi ser når vi har samlet inn data for flere år.*

Forsvarsbudsjettet er delt inn i ett investeringskapittel, 1760, og flere driftskapitler. Driftskapitlene omfatter samlede driftsutgifter for hver av de ulike forsvarsgrenene og enhetene i Forsvaret. Figur 2.3 viser Forsvarets innkjøp fra norsk forsvarsindustri i 2011 fordelt på ulike kapitler.



Figur 2.3 Forsvarsindustriens leveranser til Forsvaret, bokført i Forsvarets regnskap⁶.

De fleste av innkjøpene fra de norske forsvarsbedriftene, totalt 2,2 milliarder kroner, er ført på kapittel 1760 Nyanskaffelser av materiell og nybygg og nyanlegg. Til sammenligning brukte Forsvaret nesten 8,2 milliarder kroner totalt på investeringer i 2011, hvorav post 45 Større utstyrsanskaffelser og vedlikehold utgjorde 6,9 milliarder kroner⁷. Det vil si at nesten en tredjedel av Forsvarets materiellinvesteringer (ekskl. Nye kampfly med baseløsning) ble tilgodesett norsk forsvarsindustri. Dette uttrekket fra Forsvarets regnskap gir ikke grunnlag for å gå nærmere inn på detaljer ved investeringene.

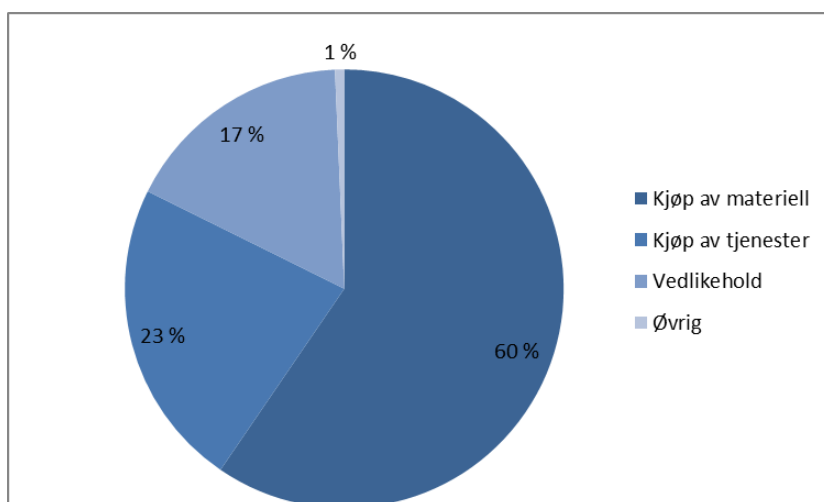
Av driftskapitlene er det kapittel 1740 Forsvarets logistikkorganisasjon (FLO) som i størst grad har kjøpt varer og tjenester fra norsk forsvarsindustri, med 738 millioner kroner. Dette henger sammen med at FLO er ansvarlig for sentrale anskaffelser til Forsvaret, og at materiell og utstyr blir fordelt til avdelingene i etterkant. Innkjøp fra norsk forsvarsindustri utgjorde dermed 29 % av regnskapet til FLO, som var på 2,5 milliarder kroner for 2011⁸. For de øvrige kapitlene utgjør innkjøp fra norsk forsvarsindustri kun en liten andel, 7 % eller mindre, av regnskapet.

Uttrekket fra Forsvarets regnskap gir også informasjon om type forbruk som er utgiftsført. For eksempel er det mulig å skille mellom innkjøp av materiell, vedlikehold og tjenester. Figur 2.4 viser fordelingen av forsvarsindustriens leveranser til Forsvarets driftskapitler.

⁶ I posten for øvrige inngår følgende kapitler: 1710, 1719, 1725, 1734, 1790, 1791, 1795, 4740 og 4760.

⁷ Regnskap 2011, Prop. 1 S (2012–2013) Forsvarsbudsjettet.

⁸ Personellkostnader, husleie etc. utgjør en betydelig del av driftsbudsjettene, i tillegg kjøper også Forsvaret varer og tjenester fra sivile leverandører. En lav andel anskaffelser fra norsk forsvarsindustri betyr altså ikke nødvendigvis at Forsvaret hovedsakelig velger utenlandske leverandører.



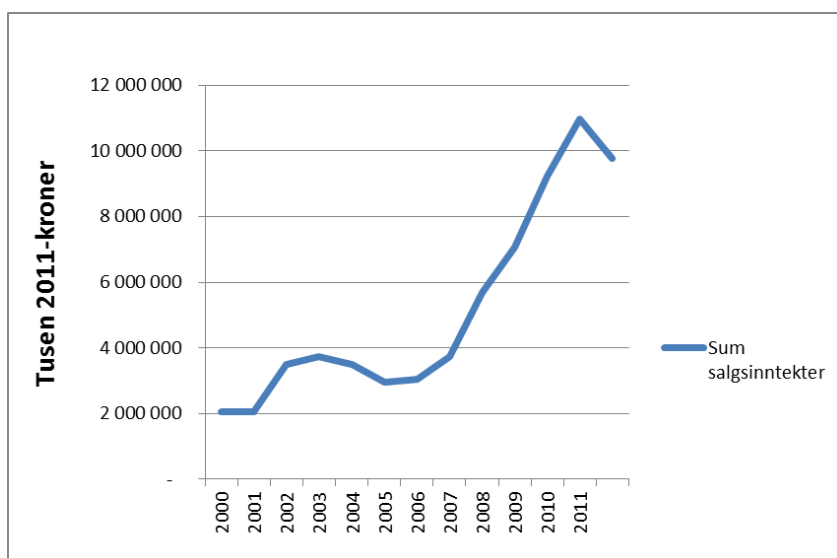
Figur 2.4 Forsvarets innkjøp fra norsk forsvarsindustri, samlet for driftskapitlene.

Samlet for driftskapitlene var det regnskapsført leveranser fra norsk forsvarsindustri for 1,3 milliarder kroner. Kjøp av varig materiell og forbruksmateriell utgjorde 788 millioner kroner, det vil si 60 % av anskaffelsene. Tjenester utgjør også en betydelig andel av bedriftenes leveranser. En nærmere gjennomgang av disse fakturaene viser at en god del av dette er ulike former støtte- og konsulenttjenester, men det er også regninger for ulike reparasjons- og vedlikeholdsarbeid, altså fakturaer som like gjerne kunne vært registrert som vedlikehold. Posten "øvrig" består av reiseutgifter, kontortjenester og leieutgifter, og utgjør en marginal andel av leveransene.

2.2.3 Forsvarsbedriftenes regnskap

Vi har også hentet inn detaljerte regnskapstall fra bedriftenes årsregnskap fra Regnskapsregisteret i Brønnøysund. Fordelen med disse tallene er at de er offentlige, svært detaljerte og det er mulig å få historiske tall fra 2000. I tillegg har regnskapsdata den fordel at de kan brukes til mange forskjellige analyser, herunder for å vurdere bedrifters lønnsomhet og risiko. Ettersom staten både har eierinteresser og er en viktig kunde for forsvarsindustrien, kan regnskapsanalyser av denne industrien være svært lærerikt. For eksempel kan slike analyser brukes for å vurdere avkastning og risiko på kapital som staten har skutt inn i selskapene, risiko for långivere og leverandører, og risiko med tanke på bedriftens evne til fremtidige leveranser av varer og tjenester, herunder vedlikehold og service av forsvarsmateriell. Regnskapsanalyser kan også benyttes for å vurdere effekten av ulike virkemidler overfor både industrien som helhet og enkelte selskaper, distrikts- og sysselsettingsiltak og generell økonomisk politikk. Ulempen med regnskapstallene er at de kun viser informasjon om bedriftenes totale virksomhet. Det er derfor viktig å ta hensyn til størrelsen på den forsvarsrelaterte andelen av den totale virksomheten ved bruk av disse tallene. I tillegg kan regnskapsanalyser bli svært omfattende.

Som en av mange mulige kurver og analyser vil vi her vise et eksempel på hvordan salgsinntektene har utviklet seg for de fire største forsvarsleverandørene. Disse bedriftene er nesten rene forsvarsleverandører med en marginal sivil virksomhet. Med tanke på at disse bedriftene utgjør en stor del av omsetning i norsk forsvarsindustri, er denne kurven også illustrerende for utviklingen i industrien som helhet.



Figur 2.5 Utviklingen i salgsinntekter til de fire største forsvarsbedriftene.

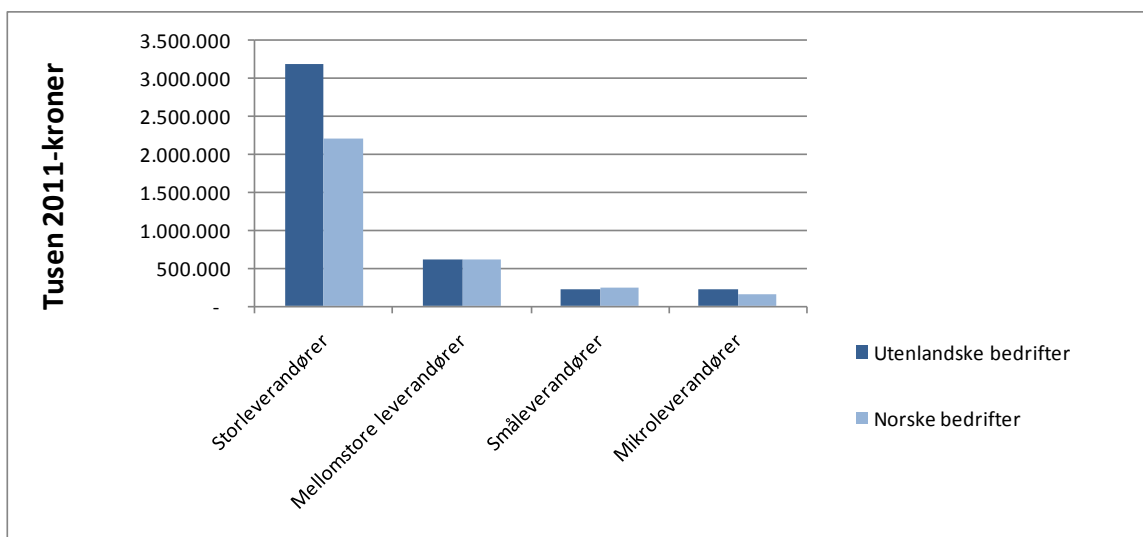
Som figur 2.5 viser, har salgsinntektene til største forsvarsbedriftene hatt en eksponentiell vekst siden 2007. Dette er spesielt interessant med tanke på finanskrisen som har rammet mange andre bedrifter hardt i denne perioden.

2.2.4 Nasjonal verdiskaping

Verdiskaping viser til en økonomisk verdiøkning som følge av en gitt ressursinnsats (for eksempel kunnskap, kapital og/eller arbeid). Med andre ord øker verdien til et produkt eller en tjeneste for hvert ledd av produksjonsprosessen ettersom det bearbeides eller utvikles. Verdiskapingen i en bedrift finner vi ved å summere driftsresultat og lønnskostnader⁹. Tilsvarende har vi beregnet forsvarsindustriens bidrag til nasjonal verdiskaping ved å summere forsvarsbedriftenes samlede driftsresultat og lønnskostnader. Dette gir en samlet verdiskaping på 6,0 milliarder kroner i 2011. Verdiskaping per årsverk i forsvarsrelatert virksomhet var 1,3 millioner kroner.

I tillegg til at forsvarsbedriftene gir en direkte verdiskaping gjennom utdeling av eierutbytte og utbetaling av lønn, bidrar bedriftene også til verdiskaping i andre sektorer gjennom innkjøp fra andre bedrifter. Da de fleste bedriftene ikke har regnskapssystemer som kategoriserer innkjøp etter type virksomhet, har de rapportert totale innkjøp til oss. For å korrigere for innkjøp til sivil virksomhet har vi benyttet samme andel forsvarsrelatert omsetning av samlet omsetning for å beregne forsvarsrelaterte innkjøp. I løpet av 2011 kjøpte forsvarsbedriftene varer og tjenester fra norske og utenlandske bedrifter for nesten 7,5 milliarder kroner. Innkjøp fra norske bedrifter var 3,2 milliarder kroner, det vil si 43 % av innkjøpene. Figur 2.6 viser forsvarsrelaterte innkjøp fordelt på leverandørkategori.

⁹ SSB bruker bearbeidingsverdi til faktorpriser som mål på verdiskaping. Vår metode er mindre nøyaktig, men er valgt på grunn av hvilke data vi har tilgjengelig.



Figur 2.6 Forsvarsrelaterte innkjøp fra norske og utenlandske bedrifter.

Storleverandørene kjøpte forsvarsrelaterte varer og tjenester for 5,4 milliarder kroner i 2011, hvorav 2,2 milliarder kroner var fra norske bedrifter. Denne leverandørkategorien benytter dermed i stor grad leveranser fra andre bedrifter til sin produksjon, noe som også vises ved at innkjøp utgjør en betydelig andel av omsetningen. For de andre leverandørkategoriene var innkjøpskostnader betydelig lavere, både i beløp og andel av omsetningen. Det er verdt å merke at noe av forsvarsbedriftenes innkjøp fra norske bedrifter var fra andre forsvarsbedrifter slik at ringvirkninger i andre næringer er noe lavere.

2.2.5 Eksport av forsvarsmateriell

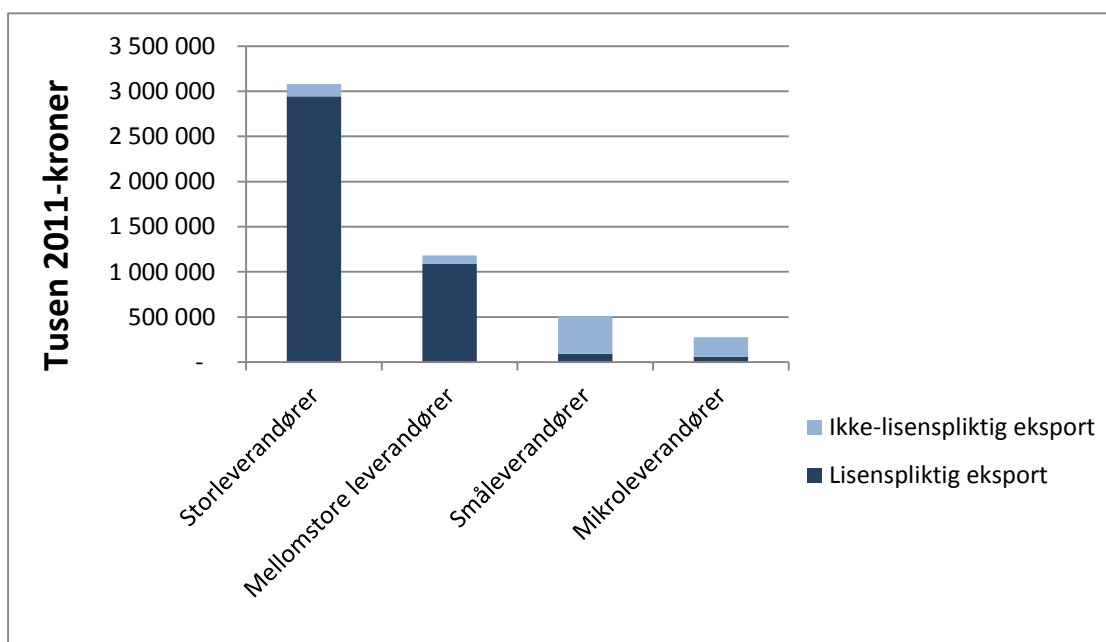
Forsvarsbedriftene rapporterte om en lisenspliktig eksport av varer og tjenester til en samlet verdi av 4,2 milliarder kroner i løpet av 2011. Til sammenligning rapporterte Utenriksdepartementet (UD) om lisenspliktig utførsel til en verdi av 3,9 milliarder kroner, hvorav materielleksport (både A og B materiell samt flerbruksvarer til militært sluttbruk) utgjorde 3,6 milliarder kroner¹⁰. Vi har grunn til å tro at forskjellen i tallene skyldes regnskapstekniske forhold. Ulikheter mellom rutiner for rapportering til UD og hvordan bedriftene regnskapsfører eksportinntekter kan forklare noe av differansen. I tillegg kan det være at noen av bedriftene har inkludert eksport av materiell som ikke er underlagt lisensplikt i rapporteringen til oss¹¹.

I tillegg til lisenspliktig eksport, rapporterte bedriftene om eksport av øvrige forsvarsrelaterte varer og tjenester for 862 millioner kroner. Dette er produkter og tjenester som er unntatt eksportlisens, men som er spesialtilpasset forsvarsbehov. Eksempler på slike produkter er telt og øvrige sivile produkter med ”grønnfarge”.

Figur 2.7 viser omfanget av forsvarsrelatert eksport for de fire bedriftskategoriene.

¹⁰ Meld. St. 8 (2012–2013) Eksport av forsvarsmateriell fra Norge i 2011, eksportkontroll og internasjonalt ikke-spredningssamarbeid.

¹¹ Se diskusjon i Fevolden et al (2011).



Figur 2.7 Eksport av forsvarsmateriell og –tjenester, fordelt mellom lisenspliktig eksport og øvrig forsvarsrelatert eksport .

Så godt som all forsvarsrelatert eksport var fra de største bedriftene. Til sammen eksporterte de store og mellomstore leverandørene for over 4,0 milliarder kroner, det vil si 96 % av samlet lisenspliktig eksport.

Det er verdt å merke at vi skiller mellom eksport og omsetning til utenlandske kunder. Eksport viser til varer og tjenester som krysser norske grenser, jf. tall som rapporteres inn til UD og utførelse som deklarerer av tollmyndighetene. Omsetning til utenlandske kunder inkluderer også utenlandsk virksomhet som registreres i bedriftens regnskap, for eksempel enheter i utlandet som både har både produksjon og salg. Salgsinntektene kommer bedriften til gode, men produktene krysser ikke norske grenser, og registreres dermed ikke av norske myndigheter.

2.2.6 Forskning og utvikling (FoU)

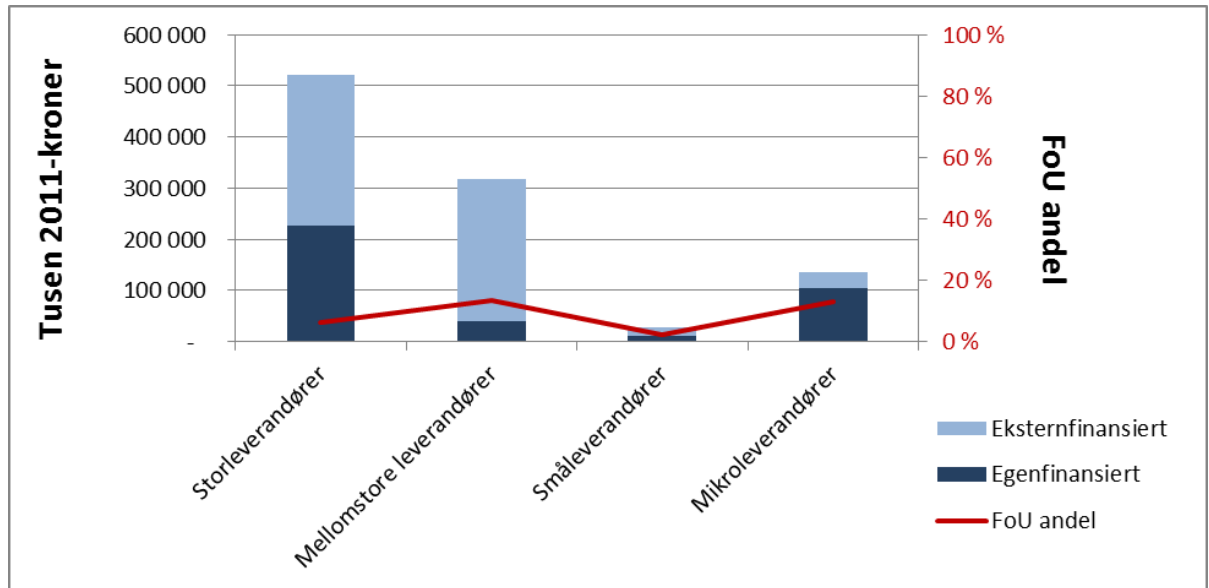
Indikatoren forskning og utvikling (FoU)-utgifter som andel av bruttonasjonalprodukt (BNP) kan brukes som mål på et lands forskningsinnsats¹². Tilsvarende kan vi måle en bedrifts forskningsinnsats ved å beregne andelen FoU-investeringer av samlede driftsinntekter. For å skille ut sivil virksomhet, har vi beregnet forsvarsrelatert FoU som andel av forsvarsrelatert omsetning.

Forsvarsindustrien investerte til sammen 1,0 milliarder kroner i ulike FoU-prosjekter i 2011. Dette utgjør 8 % av industriens samlede omsetning i forsvarsmarkedet.

382 millioner kroner, det vil si 38 % av den totale FoU-innsatsen, var investeringer forsvarsbedriftene finansierte selv. Resten av kostnadene ble fakturert til kundene eller dekket gjennom

¹² Jf Statistisk sentralbyrå (SSB).

andre former for ekstern finansiering (for eksempel offentlige støtteordninger, herunder skatteFUNN og IFU/OFU-midler fra Innovasjon Norge)¹³.



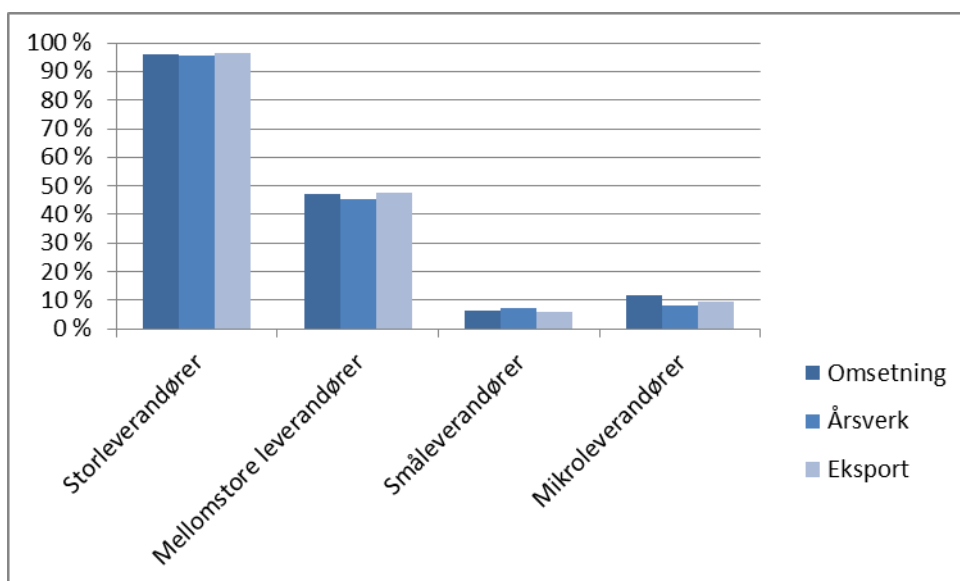
Figur 2.8 Investeringer i forskning og utvikling i beløp og som andel av omsetning.

Figur 2.8 viser at det er de mellomstore leverandørene og mikroleverandørene som har den høyeste FoU-innsatsen, målt som andel av omsetningen i forsvarsmarkedet. Disse leverandørkategoriene har en FoU-innsats tilsvarende henholdsvis 14 % og 13 % av forsvarsrelatert omsetning. For de andre leverandørkategoriene utgjør FoU-investeringene mindre enn 10 % av omsetningen. Figuren viser også variasjoner mellom leverandørkategoriene i forhold til fordelingen av FoU-kostnadene. For eksempel dekker mikroleverandørene nesten alle FoU-investeringene selv, mens for de andre leverandørkategoriene varierer andelen egenfinansiert FoU mellom 13 % og 44 % av samlet FoU.

2.2.7 Forsvarsrelatert virksomhet og øvrig virksomhet

Som nevnt innledningsvis, har mange av forsvarsbedriftene også virksomhet innenfor sivile markeder. Ved å summere driftsinntekter for både sivil og forsvarsrelatert virksomhet, hadde bedriftene en samlet omsetning på 42,1 milliarder kroner i 2011. Omsetning i forsvarsmarkedet utgjorde dermed nesten en tredjedel av bedriftenes inntekter. Tilsvarende forhold gjelder for eksport og årsverk, der forsvarsrelatert virksomhet utgjorde henholdsvis 30 % og 28 % av bedriftenes samlede eksportverdi og årsverkstall.

¹³ Industrielle forsknings- og utviklingskontrakter (IFU) og Offentlige forsknings- og utviklingskontrakter (OFU).



Figur 2.9 Forsvarsrelatert virksomhet i forsvarsbedriftene som andel av samlet omsetning, årsverk og eksport.

Som det fremstilles i figur 2.9 er det store forskjeller mellom leverandørkategoriene når det gjelder betydningen av forsvarsmarkedet for virksomheten som helhet. I forhold til omsetning, utgjorde forsvarsrelatert omsetning over 96 % for storleverandørene, mens for små- og mikroleverandørene utgjorde denne andelen henholdsvis 7 % og 12 %.

Totalt 16 300 årsverk var sysselsatt i en forsvarsbedrift ved utgangen av 2011. Dermed var kun *et av fire* årsverk knyttet til forsvarsrelatert virksomhet, enten direkte gjennom produksjon av forsvarsmateriell og -tjenester eller indirekte gjennom tilsetning i en støttefunksjon. Også her var det store variasjoner både mellom leverandørkategoriene, med tilsvarende fordeling som for omsetning.

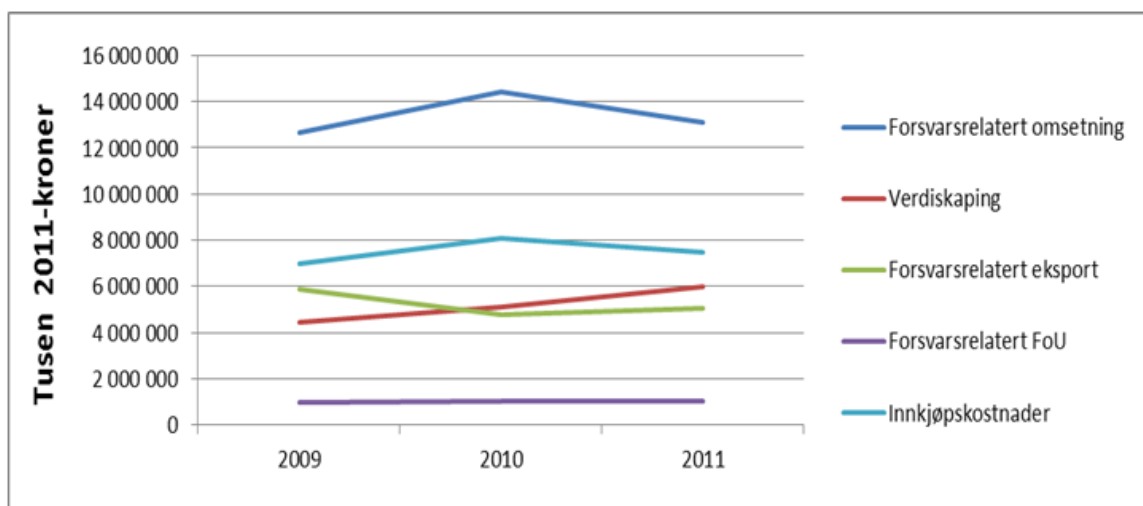
Forsvarsbedriftene eksporterte varer og tjenester for til sammen 17,0 milliarder kroner. Tilsvarende som for omsetning og årsverk var andelen forsvarsrelatert eksport¹⁴ høyest hos storleverandørene, mens for de små- og mikroleverandørene utgjorde utførsel av forsvarsrelaterte varer og tjenester kun en liten del av bedriftenes samlede eksport.

2.2.8 Utvikling over tid

Til sammen 124 bedrifter ble identifisert og definert som del av norsk forsvarsindustrien i 2011, det vil si 1 bedrift mindre enn i statistikken for 2010. Figur 2.10 viser endringer i nøkkeltallene fra 2009 til 2011¹⁵.

¹⁴ Lisenspliktig og øvrig forsvarsrelatert eksport.

¹⁵ Noen bedrifter har korrigert tallene for 2010 etter at vi publiserte statistikken for 2010. Tallene som presenteres her kan derfor avvike noe fra forrige statistikk. Korrigeringene gir kun utslag på tallene for forsvarsrelatert omsetning.



Figur 2.10 Sentrale nøkkeltall for 2009, 2010 og 2011 (nominelle tall).

Statistikken viser at det har vært en nedgang i forsvarsrelatert omsetning fra 2010 til 2011 på 1,1 milliard kroner, det vil si 8 %. Endringen kan sees som et naturlig utslag av årlige variasjoner, og omsetningen er likevel nesten 1 milliard kroner høyere enn i 2009. Det er hovedsakelig svingninger i omsetningen til de fire største forsvarsbedriftene som forklarer endringene. Samtidig har antall forsvarsrelaterte årsverk økt med nesten 200 årsverk fra 2010. Forsvarsindustriens bidrag til nasjonal verdiskaping økte med nesten 1 milliard kroner i samme periode, tilsvarende 19 %. Den økte verdiskapingen kan hovedsakelig forklares av økte lønnskostnader, mens driftsresultatet er nesten uendret.

Bedriftene hadde en samlet forsvarsrelatert eksport på 5 milliarder kroner. Selv om dette er en økning på 351 millioner kroner fra 2010, er likevel eksportverdien 11 % lavere enn nivået i 2009. For lisenspliktig eksport er nedgangen på 139 millioner kroner fra 2010, og 1,1 milliarder lavere enn i 2009. Selv om tallene er litt forskjellige, viser både vår statistikk og eksportmeldingen til UD en nedgang i lisenspliktig eksport i perioden 2009–2011 (Meld. St. 8 (2012–2013)).

Forsvarsindustriens investeringer i forsvarsrelatert FoU har vært på rundt 1 milliard kroner årlig i hele perioden 2009–2011. Selv om det samlede nivået har vært stabilt, har det derimot vært en endring i hvordan investeringene er finansiert. For eksempel finansierte bedriftene nesten halvparten av FoU-kostnadene med egne midler i 2010, mens de i 2011 dekket kun 38 % av kostnadene selv.

Statistikken viser videre en nedgang i forsvarsrelaterte innkjøp fra 8,1 milliarder kroner i 2010 til 7,5 milliarder kroner i 2011¹⁶. Dette tilsvarer en nedgang på 8 %, men innkjøpskostnadene er likevel 7 % høyere enn i 2009. Endringene i samlede innkjøpskostnader er dermed svært sammenfallende med endringene i forsvarsrelatert omsetning. Rapporteringen viser også at det er spesielt innkjøpskostnader fra utenlandske bedrifter som har gått ned det siste året, med en

¹⁶ Tallene viser til forsvarsrelaterte innkjøpskostnader. Tidligere har vi presentert totale innkjøpskostnader, det vil si at de også inkluderer innkjøp til sivil virksomhet (se avsnitt 3.2.9).

nedgang på 13 %, til 4,3 milliarder kroner. Innkjøp fra norske bedrifter er nesten uendret, og utgjorde 3,2 milliarder kroner i 2011. I perioden 2009-2011 har innkjøp fra norske bedrifter økt med 15 %, mens innkjøp fra utenlandske bedrifter kun har økt med 1 %.

2.2.9 Oppsummering

Norsk forsvarsindustri bestod av til sammen 124 bedrifter i 2011, og av disse har vi riktige eller estimerte tall for 118 bedrifter. For å defineres som forsvarsbedrift forutsetter vi at minst ett av kriteriene om medlemskap i FSi, eksportør av forsvarsmateriell eller øvrig storleverandør til Forsvaret er oppfylt, i tillegg til at bedriften har leveranser som er spesielt tilpasset forsvarsformål.

Forsvarsindustrien hadde en samlet forsvarsrelatert omsetning på 13,1 milliarder kroner. Dette er 1,1 milliarder kroner lavere enn i 2010, men likevel 1 milliard kroner høyere enn i 2009.

Bedriftenes leveranser til det norske forsvaret utgjorde 3 milliarder kroner. Forsvarsindustriens bidrag til nasjonal verdiskaping var 6,0 milliarder kroner i 2010, en økning på 19 % fra året før.

Videre viser statistikken et bilde av norsk forsvarsindustri som en todelt industri, der et fåtall store leverandører fremstår som dominerende i forsvarsmarkedet i forhold til både omsetning, eksport og årsverk. Storleverandørene skiller seg også fra de andre leverandørkategoriene ved at de er nesten rene forsvarsbedrifter.

3 Datagrunnlag og metoder

I denne delen av rapporten beskriver vi mer detaljert datakilder, metodevalg og avgrensninger som ligger til grunn for resultatene som er presentert i kapittel 2. *Ettersom grunnlaget for beregningene er det samme som tidligere år, er innholdet i kapittelet i hovedtrekk likt som i fjorårets rapport¹⁷. Avsnitt som omhandler årets statistikk, for eksempel antall identifiserte bedrifter, svarprosent og frafall, er oppdatert. Vi har også gjort noen endringer på skjemaet vi har sendt til forsvarsbedriftene, og denne omtalen er også oppdatert.*

3.1 Avgrensning av forsvarsindustrien i Norge

I analyser av forsvarsindustrien ved FFI bruker vi følgende definisjon av forsvarsindustrien i Norge:

Forsvarsindustrien i Norge omfatter bedrifter som har virksomhet innenfor forsvars- og sikkerhetsmarkedet og som bidrar til nasjonal verdiskaping over tid, uavhengig av eierskap¹⁸.

Forsvarsindustrien består dermed av et sett med bedrifter som leverer varer og tjenester til norsk og/eller utenlandsk forsvar eller andre forsvarsbedrifter. Definisjonen kan omfatte alt fra rene våpenprodusenter til øvrige forsvarsleverandører med både sivil og militær produksjon.

¹⁷ Se Tvetbråten (2011).

¹⁸ Se Tvetbråten (2011).

For videre å identifisere hvilke bedrifter som utgjør forsvarsindustrien i Norge, forutsetter vi at bedriftene oppfyller minst ett av følgende kriterier: Bedrifter med medlemskap i Forsvars- og sikkerhetsindustriens forening (FSi), bedrifter som har fått innvilget eksportlisens fra UD og øvrige bedrifter med en betydelig leveranse til Forsvaret. I tillegg krever vi at bedriftene har leveranser som er spesielt tilpasset forsvarsformål.

3.1.1 Bedrifter med medlemskap i Forsvars- og sikkerhetsindustriens forening (FSi)

Forsvars- og sikkerhetsindustriens forening (FSi) er en bransjeorganisasjon for bedrifter med virksomhet rettet mot forsvars- og sikkerhetsmarkedet. For å bli medlem kreves det at bedriften eller foretaket bidrar til verdiskaping i Norge som leverandør av varer og tjenester til Forsvaret eller andre offentlige etater og organisasjoner som leverer tjenester innenfor samfunnssikkerhet og beredskap¹⁹. Medlemskap må godkjennes av foreningens styre.

Hjemmesidene til FSi (www.fsi.no) inneholder oversikt over hvilke bedrifter som er medlemmer til enhver tid. Antall medlemmer har ligget stabilt i overkant av 100 bedrifter siden utgangen av 2006. Inn- og utmeldinger foregår kontinuerlig og gjør at sammensettingen av medlemsbedrifter varierer over tid. Vi har tatt utgangspunkt i medlemslisten per 1. april 2012, men har valgt å fjerne noen av bedriftene etter melding om avvikling eller utmelding. *Tall for Aerospace Industrial Norway (AIM Norway) inngår heller ikke i statistikken for 2011 da virksomheten ble omdannet til statsforetak først 15. desember 2011²⁰, men vil bli med i tallmaterialet fremover.*

3.1.2 Bedrifter med eksport av forsvarsmateriell

Utførsel av våpen, ammunisjon og annet militært materiell samt flerbruksvarer med tilhørende teknologi og tjenester, er underlagt lisensplikt fra norske myndigheter. I Norge er det Utenriksdepartementet (UD), Seksjon for eksportkontroll, som har ansvar for å utstede eksportlisenser og ivareta eksportkontroll. På grunn av ønske om større åpenhet om forsvarseksporten har UD siden 1996 årlig lagt frem en stortingsmelding om norsk forsvarsmaterielleksport. I meldingen blir det blant annet redegjort for regelverket og praktiseringen av eksportkontrollpolitikken. I tillegg gir meldingen innsyn i omfanget av forsvarsmaterielleksporten og hvilke bedrifter som har fått innvilget eksportlisens.

Ifølge stortingsmeldingen (Meld. St. 8 (2012–2013)) fra UD fikk 42 bedrifter godkjent og registrert utførsel av lisenspliktige varer og tjenester i løpet av 2011. Av disse har vi lagt til 4 av bedriftene i utvalget. 21 av bedriftene var allerede registrert som forsvarsbedrift gjennom medlemskap i FSi²¹. De øvrige bedriftene opplyste om virksomhet rettet mot jakt, samlere, eller andre sivile markeder, og falt dermed utenfor definisjonen av forsvarsindustrien.

¹⁹ Jf. Vedtekter for FSi, § 2 Medlemskap.

²⁰ AIM Norway er tidligere Luftforsvarets Hovedverksted Kjeller (LHK).

²¹ Jf. Medlemslisten til FSi per 29. mars 2011.

3.1.3 Øvrige leverandører til Forsvaret

Den tredje metoden for å identifisere forsvarsbedrifter er bedrifter med egen virksomhet i Norge og som har inngått større kontrakter med Forsvaret. Denne metoden kan fange opp andre bedrifter som har betydning for Forsvaret, for eksempel gjennom utvikling av produkter som er spesialtilpasset Forsvarets behov.

For å identifisere de øvrige store forsvarsleverandørene har vi tatt utgangspunkt i en leverandør-oversikt utarbeidet av Forsvarets logistikkorganisasjon (FLO). *Ifølge FLO var det 80 bedrifter med egen utvikling og/eller produksjon i Norge som hadde leveranser for over 10 millioner kroner til Forsvaret i 2011, og som ikke er medlem i FSi.* Etter å ha korrigert for leverandører av andre sivile produkter og/eller tjenester som konsultentselskaper, leverandører av drivstoff, catering, transporttjenester etc., gjenstod 10 bedrifter som vi har tatt med i statistikken. Flere av disse bedriftene leverte produkter og teknologi som var spesialtilpasset for Forsvarets behov, enkelte hadde også etablert en egen forsvarsenhet i organisasjonsstrukturen.

3.1.4 Oppsummering av bedriftsutvalget

Tabell 3.1 sammenfatter antall bedrifter som er identifisert ved hjelp av de tre kriteriene.

	Bedrifter totalt	Forsvarsbedrifter
Medlemskap i FSi	117	110
Eksportlisens fra UD	+ 21	+ 4
Andre store forsvarsleverandører	+ 80	+ 10
Antall bedrifter	218	124

Tabell 3.1 Antall bedrifter definert som del av forsvarsindustrien i Norge.

Til sammen inneholdt listene over bedrifter med medlemskap i FSi, eksportlisens og andre store forsvarsleverandører navn på 218 bedrifter. Etter å ha korrigert for bedrifter som er under avvikling og bedrifter som etter våre vurderinger har svak eller ingen kopling til forsvarsmarkedet, gjenstod 124 bedrifter. Bedrifter som har medlemskap i FSi utgjorde den største kategorien med 110 bedrifter. De andre kategoriene, bedrifter med innvilget eksportlisens fra UD og andre store forsvarsleverandører, omfattet henholdsvis 4 og 10 forsvarsbedrifter.

3.2 Datakilder

Statistikken som er presentert i denne rapporten er basert på data fra tre ulike kilder: Regnskapsregisteret i Brønnøysund, Forsvarets regnskap og egenrapportering fra forsvarsbedriftene.

3.2.1 Regnskapsregisteret i Brønnøysund

Alle regnskapspliktige selskap er pålagt å utarbeide årsregnskap som skal inneholde resultat, balanse og noter, samt årsberetning og revisjonsberetning. Disse skal sendes inn til Regnskapsregisteret i Brønnøysund innen en måned etter at de er vedtatt. Informasjonen er offentlig tilgjengelig. Vi har brukt nettstedet www.proff.no for å hente inn regnskapstall for forsvarsbedriftene.

For hver av bedriftene har vi registrert all tilgjengelig informasjon fra årsregnskapet og balanseregnskapet, blant annet antall ansatte, driftsinntekter, driftsresultat, resultat før skatt, lønnskostnader samt beholdningsstørrelsene egenkapital og gjeld. De nevnte nøkkeltallene er også registrert med verdier for tidligere år, noe som gjør det mulig å følge bedriftenes utvikling over tid.

3.2.2 Forsvarets regnskap

Forsvarets regnskap ble i 2003 samlet i regnskapssystemet SAP. Dette gjør det mulig å få opplysninger om innkjøp og utbetalinger fra alle avdelinger i Forsvaret i ett felles regnskapssystem. Hovedboka i SAP gir muligheter for å få svært detaljerte regnskapsdata, blant annet er det registrert fakturainformasjon for hver enkelt utbetaling fra Forsvaret. Det er også bokført hvilket kapittel som er belastet og artikkelnummer for leveransen.

Vi har fått opplysninger om Forsvarets utbetalinger i 2011 til de bedriftene vi har definert som del av forsvarsindustrien. For hver bedrift inneholder uttrekket informasjon om hvilket kapittel som er fakturert, noe som blant annet gjør det mulig å få inntrykk av norsk forsvarsindustriens betydning for Forsvarets investerings- og driftsanskaffelser. I uttrekket fremkommer det også hvilke artikkelnumre fakturaene er registrert på, det vil si at det er mulig å skille mellom leveranser av for eksempel varig materiell, forbruksmateriell og tjenester.

Uttrekket fra Forsvarets regnskap synliggjør noen svakheter i forhold til våre analyseformål. Informasjonen er ofte mangelfull, enten fordi fakturaene i seg selv kan inneholde lite informasjon eller fordi informasjonen ikke er systematisert. For eksempel er enkelte fakturaer bokført med beløp uten at leverandøren er registrert, andre kan være registrert uten artikkelnummer. Enkelte leverandører kan også ha fått tildelt flere leverandørnumre, for eksempel på grunn av navneendringer eller skrivefeil. Forsvarets regnskap er samtidig unikt ved å gi informasjon om både type leveranse og hvilken avdeling som er mottaker. Ved å være bevisst mulige feilkilder vil Forsvarets hovedbok likevel være et godt supplement til andre datakilder.

3.2.3 Egenrapportering fra forsvarsbedriftene

I tillegg har vi bedt bedriftene om å sende inn regnskapsopplysninger om deres forsvarsrelaterte virksomhet. Dette har vi gjort ved å sende ut et spørreskjema til samtlige av bedriftene. Tabell 3.2 viser hvilke data vi har spurt om i skjemaet for 2011.

Område	Nivå	Forklaring
Omsetning	Total omsetning	Samlede salgsinntekter, tall som rapporteres til Brønnøysundregistrene.
	Forsvarsrelatert omsetning til Forsvaret	Omfatter både varer og tjenester.
	Forsvarsrelatert omsetning til andre kunder i Norge	For eksempel andre norske forsvarsbedrifter, omfatter både varer og tjenester.
	Forsvarsrelatert omsetning til utlandet (eksport)	Pengeflyt, omfatter både varer og tjenester.
	Øvrig (sivil) omsetning til norske kunder	Omfatter både varer og tjenester.
	Øvrig (sivil) omsetning til utenlandske kunder	Omfatter både varer og tjenester.
Eksport	Total eksport	Total eksport, både sivile og militære varer og tjenester. Gjelder kun varer som krysser norske grenser, og kan derfor avvike fra omsetningstallene.
	Lisenspliktig eksport (A- og B-materiell)	A- og B-materiell iht. UDs varelistes.
	Lisenspliktig eksport (tjenester etc.)	Service og andre tjenester som krever eksportlisens.
	Ikke-lisenspliktig forsvarsrelatert eksport	Øvrig forsvarsrelatert eksport, for eksempel telt og andre "grønne" produkter.
	Sivil eksport	Øvrig eksport, omfatter både varer og tjenester.
Gjenkjøp	Gjenkjøpsforpliktelser	Gjenstående gjenkjøpsforpliktelser per 31.12.
Forskning og utvikling	FoU finansiert av bedriften	Resultatført og aktivert.
	FoU finansiert av andre	Resultatført og aktivert. Offentlige støtteordninger, f.eks. IFU/OFU-midler og SkatteFUNN inngår også i denne posten.
Årsverk	Antall årsverk	Antall årsverk pr 31.12.
	Antall årsverk i forsvarsrelatert virksomhet	Antall årsverk i forsvarsrelatert virksomhet per 31.12. Støtteaktiviteter (it, lønn, etc.) fordeles proporsjonalt som andelen mellom sivil og forsvarsrelatert virksomhet.
Underleveranser	Innkjøpskostnader fra utenlandske underleverandører	Samlet kontraktsverdi, eksklusiv mva.
	Innkjøpskostnader fra norske underleverandører	Samlet kontraktsverdi, eksklusiv mva.
	Antall norske underleverandører	Antall norske underleverandører direkte relatert til vareproduksjon.

Tabell 3.2 Spørsmål med forklaringer sendt ut til forsvarsbedriftene, jf. statistikkskjemaet for 2011.

3.2.4 Omsetning

I skjemaet har vi bedt forsvarsbedriftene om å rapportere total omsetning, forsvarsrelatert omsetning og sivil omsetning. Total omsetning omfatter bedriftens samlede driftsinntekter, det vil si inntekter knyttet til både sivil og forsvarsrelatert virksomhet, for kalenderåret. For de fleste bedriftene er dette de samme tallene som rapporteres inn til Regnskapsregisteret i Brønnøysund. I de tilfellene det er avvik, kan dette vanligvis forklares med regnskapstekniske årsaker som avvikende regnskapsår eller at årsregnskapet har blitt korrigert i etterkant. En avviksanalyse mellom driftsinntekter som bedriftene har rapportert inn til FFI og til Regnskapsregisteret, viser videre at ulikheten på overordnet nivå er liten, og har dermed ingen større betydning for våre analyser.

I tillegg har vi bedt bedriftene rapportere forsvarsrelatert omsetning. Vi har definert forsvarsrelatert omsetning som salgsinntekter knyttet til militært utstyr med tilhørende teknologier og øvrige varer som er spesialtilpasset forsvarsformål. Forsvarsrelaterte tjenester, for eksempel vedlikehold av militært utstyr og konsulenttjenester på oppdrag fra Forsvaret, inngår også i definisjonen.

På grunn av at bedriftene har forskjellige regnskapssystemer, i tillegg til at enkelte av bedriftene ikke skiller mellom sivil og forsvarsrelatert virksomhet i sine regnskaper, har det vært nødvendig å åpne for mindre variasjoner i rapporteringen av forsvarsrelaterte aktiviteter. Enkelte bedrifter har avgrenset forsvarsmateriell og tilhørende tjenester til å gjelde produkter og tjenester som ville vært underlagt lisensplikt ved eksport, mens andre bedrifter har inkludert varer og tjenester som er levert til det norske og andre lands forsvar. Eksempler på slike varer er såkalte ”grønne” produkter som telt og utstyr som er spesialdesignet for Forsvaret. For de største forsvarsleverandørene er avgrensningen mellom forsvarsrelatert virksomhet og øvrig virksomhet entydig, slik at dette har mindre utslag på de samlede størrelsene i statistikken.

Videre har vi skilt mellom salgsinntekter fra Forsvaret, andre norske kunder og utenlandske kunder. Ved å skille ut omsetning til Forsvaret som egen post kan vi sammenstille tallene bedriftene rapporterer opp mot Forsvarets regnskaper, og dermed få mer informasjon om leveransene. Forsvarsrelatert omsetning til andre kunder gjelder leveranser av forsvarsmateriell og -tjenester til for eksempel andre forsvarsbedrifter eller øvrige organisasjoner og etater som opererer innenfor forsvars- og sikkerhetsområdet.

For sivil omsetning har vi tilsvarende skilt mellom salgsinntekter fra norske og utenlandske kunder.

3.2.5 Eksport

I spørreskjemaet har vi skilt mellom total eksport og eksport av forsvarsmateriell og forsvarsrelaterte tjenester. Eksporttallene viser til varer og tjenester som krysser norske grenser, og kan derfor være ulik omsetningstallene. Total eksport omfatter bedriftens samlede utførsel av varer og tjenester. Forsvarsrelatert eksport har vi videre skilt mellom lisenspliktig eksport og øvrig forsvarsrelatert eksport. Lisenspliktig eksport defineres som eksport av varer og tjenester som

krever lisens fra UD. Det er verdt å merke at bedriftene søker om lisens for et forventet salg, og at faktisk utførelse kan variere noe fra lisensen. Tallene som rapporteres på skjemaet viser til faktisk vareutførelse, i tråd med rapporteringen til UD's eksportstatistikk. Øvrig forsvarsrelatert eksport gjelder utførelse av forsvarsrelaterte varer og tjenester som ikke krever lisens. Dette kan være varer som er spesialtilpasset militære behov, men som ikke antas å ha en strategisk betydning, for eksempel telt og andre "grønne" produkter.

3.2.6 Gjenkjøp

I denne posten har vi bedt forsvarsbedriftene føre opp utestående gjenkjøpsforpliktelser som de har til utenlandske myndigheter.

3.2.7 Forskning og utvikling (FoU)

Videre har vi bedt bedriftene om å oppgi omfanget av forsvarsrelatert FoU som er *resultatført og aktivert i kalenderåret*. Her har vi splittet kostnader til forskning og utvikling (FoU) som bedriften dekker selv, egenfinansiert FoU, og kostnader som er eksternfinansiert, omtalt som kundefinansiert FoU. Offentlige støtteordninger som bevilgninger fra Innovasjon Norge gjennom SkatteFUNN samt IFU- og OFU-midler regnes som kundefinansiert FoU.

Flere av bedriftene skiller ikke mellom forsvarsrelatert FoU og øvrige FoU-investeringer, og har i praksis brukt ulike metoder for å beregne avsetning til forskning og utvikling. Enkelte bedrifter har estimert egen FoU-innsats basert på stillingsbeskrivelser og timerapporter. Andre bedrifter har beregnet forsvarsrelatert FoU ut ifra totale FoU-kostnader og proporsjonalt med andelen forsvarsrelatert omsetning av total omsetning.

3.2.8 Antall årsverk

Vi har bedt bedriftene om å oppgi antall årsverk totalt for bedriften og forsvarsrelaterte årsverk per 31.12, oppgitt i heltidsekvivalenter. For de av bedriftene som ikke har systemer for å registrere antall årsverk som jobber med forsvarsrelaterte aktiviteter, har vi bedt om et anslag, for eksempel med samme forholdstall som forsvarsrelatert omsetning av total omsetning. Antall forsvarsrelaterte årsverk i statistikken inkluderer også personell som har en direkte støttefunksjon (it, lønn, markedsføring med mer) opp mot produksjon av forsvarsmateriell. Personell som jobber med støtteaktiviteter er fordelt proporsjonalt som andelen mellom sivile og forsvarsrelaterte årsverk.

3.2.9 Innkjøpskostnader

Til slutt har vi bedt forsvarsbedriftene om å rapportere samlede innkjøpskostnader fra ulike underleverandører. For å kartlegge hvor mye forsvarsindustrien bidrar til nasjonal verdiskaping til andre forsvarsbedrifter og bedrifter i andre næringer, har vi skilt mellom utenlandske og norske underleverandører. *På grunn av at de fleste bedriftene ikke skiller mellom innkjøp til forsvarsrelatert og øvrig virksomhet, har vi bedt om tall for totale innkjøp. Deretter har vi beregnet forsvarsrelaterte innkjøpskostnader for hver bedrift ved å benytte samme forholdstall som forsvarsrelatert omsetning av total omsetning.*

At vi har korrigert innkjøpskostnadene for innkjøp til sivil virksomhet er en ny metode vi har benyttet i år. Det vil si at tallene vi har presentert i tidligere rapporter viser til bedriftenes totale innkjøpskostnader, mens vi i denne rapporten har presentert tall for forsvarsrelaterte innkjøpskostnader.

3.3 Metodiske aspekter

Å fremskaffe data for forsvarsindustrien kan være en krevende prosess. Det er begrenset hva som er offentlig tilgjengelig, og på flere områder er dataene vanskelig tilgjengelig. Dette avsnittet tar for seg usikkerhet knyttet til datagrunnlaget og gir en gjennomgang av metoder som ligger til grunn for beregningene.

3.3.1 Frafall

Statistikken som presenteres i denne rapporten baserer seg som nevnt i avsnitt 3.2 på data hentet hovedsakelig fra tre kilder: Regnskapsregisteret i Brønnøysund, Forsvarets regnskap og opplysninger som forsvarsbedriftene selv har rapportert ved å svare på et spørreskjema.

Fravær av opplysninger i Regnskapsregisteret kan ofte forklares ved at årsregnskapet ennå ikke var avlevert eller at bedriften har meldt om avvikling eller konkurs. I slike tilfeller har frafallet liten betydning for våre analyser.

Flere av bedriftene som etter vår operasjonalisering av begrepet hører med i forsvarsindustrien, er ikke registrert som leverandør i Forsvarets regnskap. Dette kan ha flere årsaker. I de fleste tilfellene kan dette forklares med at bedriften leverer til andre kunder enn det norske forsvaret, for eksempel at bedriften eksporterer forsvarsmateriell eller at den har leveranser til andre norske forsvarsbedrifter. En annen mulighet er feilregistreringer eller mangelfull informasjon i Forsvarets regnskaper som gjør det vanskelig å få tak i de opplysningene vi ønsker. Vi har ikke grunn til å tro at manglende opplysninger i hovedboka er systematiske eller av et slikt omfang at det er av større betydning for overordnede analyser.

Innhenting av regnskapsopplysninger direkte fra bedriftene er en krevende prosess, og frafall kan være en større utfordring. Som for statistiske undersøkelser generelt har det vært ønskelig med så høy svarprosent som mulig. Vi har derfor brukt mye ressurser på å hente inn svar ved å sende ut flere påminnelser på både e-post og telefon. Det kan være systematiske forskjeller mellom bedrifter som har besvart og de som ikke har besvart spørreskjemaet, noe som kan øke usikkerheten til resultatene. I tillegg møter vi utfordringer knyttet til partielt frafall, det vil si respondenter som har levert et skjema med ett eller flere tomme felt. Tabell 3.3 viser omfanget av besvarte skjemaer og frafall fordelt på bedriftskategori for 2009, 2010 og 2011.

2009	Antall bedrifter	Leverert	Delvis leverert	Ikke svart
Store forsvarsleverandører	2	2	0	0
Mellomstore forsvarsleverandører	9	6	3	0
Små forsvarsleverandører	29	19	7	3
Mikro forsvarsleverandører	81	41	10	30
Totalt	121	68	20	33

2010	Antall bedrifter	Leverert	Delvis leverert	Ikke svart
Store forsvarsleverandører	2	2	0	0
Mellomstore forsvarsleverandører	11	9	1	1
Små forsvarsleverandører	27	13	2	12
Mikro forsvarsleverandører	83	44	11	28
Totalt	123	68	14	41

2011	Antall bedrifter	Leverert	Delvis leverert	Ikke svart
Store forsvarsleverandører	2	2	0	0
Mellomstore forsvarsleverandører	14	9	1	4
Små forsvarsleverandører	30	15	5	10
Mikro forsvarsleverandører	78	41	5	32
Totalt	124	67	11	46

Tabell 3.3 Besvarte skjemaer, partielt frafall og frafall blant bedriftene i 2009, 2010 og 2011.

Som det fremgår av tabell 3.3, har antall bedrifter som har levert fullstendige tall har vært stabilt i alle årene. Videre viser tabellene en nedgang i antall bedrifter i kategorien "delvis levert", og en noe større økning i kategorien "ikke svart". Dette gjør at svarprosenten har blitt gradvis lavere over tid. I 2009 var det 73 % av bedriftene som leverte fullstendig eller delvis utfylte skjemaer, mens denne andelen var sunket til 63 % i 2011. Denne utviklingen kan synes overraskende med tanke på at tallene til FFI har blitt presentert som offisiell statistikk over norsk forsvarsindustri, markedsføring og andre tiltak for å gjøre resultatene mer tilgjengelige for andre.

Det er store forskjeller i svarprosenten for leverandørkategoriene, som i 2011 varierer fra 100 % helt- eller delvis besvart for de største bedriftene til 59 % for de minste bedriftene. Dette kan gi en skjevhet i statistikken og videre en større usikkerhet i resultatene for leverandørkategoriene små- og mikroleverandører. For de overordnede analysene vurderer vi usikkerheten på grunn av frafall som mindre ettersom de store og mellomstore leverandørene har en dominerende posisjon i forsvarsmarkedet.

3.3.2 Estimerer

Som nevnt i avsnitt 3.3.1, anser vi ikke frafall i opplysninger som vi henter fra Regnskapsregisteret i Brønnøysund eller fra Forsvarets regnskap å være av større betydning for overordnede analyser. I tillegg er opplysningene offisiell statistikk, slik at det ikke gir mening å estimere verdier.

Ved frafall i spørreundersøkelsen har vi benyttet statistiske metoder for å kompensere for manglende opplysninger og redusere problemet med systematisk frafall. For samtlige av forsvarsbedriftene som ikke hadde rapportert regnskapstall, har vi hentet verdier for samlet omsetning og antall ansatte fra Regnskapsregisteret i Brønnøysund. Vi antar dermed at disse bedriftene ikke har utenlandske enheter som er inkludert i omsetningstallet, og at antall ansatte er lik antall årsverk. For de bedriftene som ikke var oppdatert med opplysninger fra årsregnskapet for 2011, har vi benyttet inflasjonsjusterte omsetningstall for 2010²². Ansatte har vi videreført med samme antall som 2010. Videre har vi brukt ulike metoder for å estimere omfang av forsvarsrelatert virksomhet, forskning og utvikling og underleveranser, avhengig av størrelsen på bedriften og hvilke opplysninger det har vært mulig å fremskaffe.

For de store bedriftene, her definert som bedrifter med hundre årsverk eller flere totalt, har vi behandlet hvert tilfelle enkeltvis. Dette for å gi et best mulig anslag, og fordi virksomheten i disse bedriftene kan ha betydelige utslag på totalstørrelser. Det betyr at vi har brukt forskjellige fremgangsmåter avhengig av hvilke opplysninger vi har hatt tilgjengelig.

For de bedriftene som hadde rapportert tall for 2010, har vi benyttet opplysningene derfra. Vi har da oppdatert samlet omsetning og antall ansatte for 2011 med opplysninger fra Regnskapsregisteret i Brønnøysund, og estimert resterende verdier ved å bruke samme forholdstall som bedriften rapporterte for 2010. For de store bedriftene som ikke hadde svart på statistikkundersøkelsen for 2010, har vi, dersom det har vært mulig, tatt utgangspunkt i opplysninger fra Forsvarets regnskap. Det vil si at vi har beregnet andel forsvarsrelatert omsetning av total omsetning og brukt dette forholdstallet for å estimere de andre verdiene. Til slutt, for de store bedriftene som det ikke har vært mulig å gi en tilnærmet verdi, har vi latt disse feltene stå åpne. Dette gir en underrapportering på enkelte variabler, men vi har vurdert det som beste løsning ettersom virksomheten i disse bedriftene kan ha betydelig utslag på totalstørrelser.

For de mindre bedriftene, det vil si bedrifter med færre enn hundre årsverk totalt, har vi brukt regresjonsanalyse for å estimere omfang av forsvarsrelatert omsetning, eksport og underleveranser. Vi har brukt enten omsetning eller antall ansatte som utgangspunkt for å estimere verdier, som vist i tabell 3.4. *Vi har ikke estimert eksport av lisenspliktige tjenester og FoU ettersom estimatene ikke var signifikante. Nivået kan derfor være noe høyere enn våre beregninger.*

²² Justert i henhold til konsumprisindeksen (KPI), i henhold til beregninger fra SSB (se www.ssb.no).

Avhengig variabel	Uavhengig variabel
Forsvarsrelatert omsetning til Forsvaret	Bedriftens totale omsetning
Forsvarsrelatert omsetning til andre norske kunder	Bedriftens totale omsetning
Forsvarsrelatert omsetning til utlandet (eksport)	Bedriftens totale omsetning
Øvrig (sivil) omsetning til norske kunder	Bedriftens totale omsetning
Øvrig (sivil) omsetning til utenlandske kunder	Bedriftens totale omsetning
Total eksport	Bedriftens totale omsetning
Lisenspliktig eksport (A- og B-materiell)	Bedriftens totale omsetning
Lisenspliktig eksport (tjenester etc.)	Ikke signifikant
Ikke-lisenspliktig forsvarsrelatert eksport	Bedriftens totale omsetning
Sivil eksport	Bedriftens totale omsetning
FOU finansiert av bedriften	Ikke signifikant
FOU finansiert av andre	Ikke signifikant
Antall årsverk i forsvarsrelatert virksomhet	Antall årsverk
Innkjøpskostnader fra utenlandske underleverandører	Bedriftens totale omsetning
Innkjøpskostnader fra norske underleverandører	Bedriftens totale omsetning
Antall norske underleverandører	Bedriftens totale omsetning

Tabell 3.4 Beregning av estimatverdier for bedrifter med færre enn hundre årsverk totalt. Estimatorene (avhengig variabel) er beregnet ut fra enten total omsetning eller antall ansatte (uavhengig variabel).

Bruk av estimerte verdier reduserer problemet med underrapportering, men gir noe usikkerhet knyttet til beregningene. De estimerte verdiene utgjør en relativt liten del av totale størrelser, for eksempel utgjør estimert forsvarsrelatert omsetning mindre enn 10 % av samlet forsvarsrelatert omsetning.

4 Oppsummering

I denne rapporten har vi presentert nøkkeltall for forsvarsindustrien i Norge. Vi har identifisert 124 bedrifter i 2011, det vil si én bedrift mer enn i statistikken for 2010. Av disse har vi riktige eller estimerte tall for 118 bedrifter. Til sammen hadde bedriftene en forsvarsrelatert omsetning på 13,1 milliarder kroner, det vil si 1,1 milliarder kroner mindre enn i 2010, tilsvarende en nedgang på 8 %. Av den forsvarsrelaterte omsetningen, utgjorde leveranser til det norske forsvaret nesten 3 milliarder kroner. Til sammenligning hadde Forsvaret regnskapsført innkjøp fra forsvarsbedriftene til en verdi av 3,5 milliarder kroner. Forskjellen kan antakelig forklares av at vi har unnlatt noen av bedriftene på grunn av manglende data, regnskapstekniske årsaker og mangelfull informasjon i Forsvarets regnskap som gjør det vanskelig å fange opp alle fakturaene. Bedriftene meldte om 4 500 årsverk i forsvarsrelatert virksomhet, 200 flere enn året før.

Forsvarsindustriens direkte bidrag til nasjonal verdiskaping var på 6 milliarder kroner i 2011. Det betyr at veksten i forsvarsindustrien førte til en verdiskaping på 1 milliard mer enn i 2010. Det samlede driftsresultatet for bedriftene var omtrent uendret fra 2010, så økningen i verdiskapingen er hovedsakelig knyttet til flere årsverk og økte lønnskostnader. I tillegg bidro bedriftene til

verdiskaping i andre næringer gjennom bestillinger av varer og tjenester fra ulike underleverandører. Forsvarsbedriftenes samlede innkjøpskostnader fra norske bedrifter var på *3,2 milliarder kroner*. Videre rapporterte bedriftene om en forsvarsrelatert eksport på til sammen *5,0 milliarder kroner*, hvorav *4,2 milliarder kroner* er utførsel av varer og tjenester som krever eksportlisens. Nivået på lisenspliktig eksport er dermed bare *139 millioner kroner lavere enn i 2010*.

Til sammen investerte forsvarsbedriftene over *1,0 milliarder kroner* i ulike forsvarsrelaterte FoU-prosjekter i løpet av *2011*. Dette er omtrent på samme nivå som i *2010*. *382 millioner kroner*, det vil si *38 %* av FoU-investeringene, er dekket av bedriftenes egne midler.

Statistikken fremstiller forsvarsindustrien i Norge som todelt, der et fåtall bedrifter fremstår som dominerende i forsvarsmarkedet i forhold til både omsetning, årsverk og eksport, mens et flertall av forsvarsbedriftene er klassifisert som små- og mikroleverandører og har en lav omsetning til norsk og utenlandsk forsvar.

Betydningen av forsvarsmarkedet for den samlede virksomheten i bedriftene er variabel, og forsvarsindustrien består av alt fra rene forsvarsbedrifter til bedrifter som har kun en liten andel forsvarsrelatert virksomhet. Det er store variasjoner på bedriftsnivå, men generelt fremstod de store og mellomstore leverandørene som mer forsvarsrettet enn de mindre leverandørkategoriene. Totalt utgjorde omsetning, eksport og sysselsetting i forsvarsmarkedet om lag en fjerdedel av bedriftenes samlede virksomhet.

Statistikken som er presentert i denne rapporten baserer seg på data fra tre ulike kilder: Regnskapsregisteret i Brønnøysund, Forsvarets regnskap og regnskapsopplysninger bedriftene har rapportert inn direkte til FFI.

Frafall og manglende opplysninger gir noe usikkerhet knyttet til statistikken. I tillegg har ulike regnskapssystemer i bedriftene gjort det nødvendig med noe fleksibilitet i forhold til avgrensinger. Frafall i spørreundersøkelsen har blitt behandlet forskjellig for store og små bedrifter. For bedrifter med flere enn hundre årsverk har vi hentet opplysninger om omsetning og antall ansatte fra Regnskapsregisteret i Brønnøysund og benyttet samme forholdstall mellom sivil og forsvarsrelatert virksomhet som *2010*, dersom de rapporterte på fjorårets spørreundersøkelse. Alternativt har vi benyttet opplysninger fra Forsvarets regnskap eller fått innspill fra blant andre FSi for å anslå verdier. Der dette ikke har vært mulig har vi latt feltene stå åpne. Dette kan føre til underreportering på enkelte av variablene, men på grunn av usikkerheten knyttet til estimerte verdier og de utslag dette kan gi på totalstørrelsene i undersøkelsen, har vi vurdert dette som beste løsning. For de mindre bedriftene, det vil si bedrifter med færre enn hundre ansatte, har vi benyttet regresjonsanalyse for å estimere verdiene. Ettersom de større bedriftene har en sterk posisjonering i forsvarsmarkedet, gir de estimerte verdiene lite utslag på totale størrelser.

Statistikken vi har presentert i denne rapporten bidrar til å skaffe en bedre oversikt over virksomheten i forsvarsindustrien i Norge. Resultatene kan også benyttes som grunnlag i øvrige studier og analyser av forsvarsindustrien, og slik bidra til bedre kunnskap og større åpenhet om forsvars-

industrien. Vi går inn for å videreføre arbeidet med å samle inn data årlig. På den måten kan statistikken også anvendes til for eksempel å kartlegge utviklingstrender, samt til studier av reguleringer og tiltak som berører forsvarsbedriftene.

Referanser

Fevolden, A., Christiansen, J. og E. N. Karlsen (2011) *Verdiskaping i forsvarsindustrien i Norge*, FFI-rapport 2011/00644.

Hartley, K., (2007) ”The Arms Industry, Procurement and Industrial Policies” in Sandler, T. and K. Hartley (eds.) *Handbook of Defence Economics volume 2*, North Holland: Oxford.

Meld. St. 8 (2012–2013) Eksport av forsvarsmateriell fra Norge i 2011, eksportkontroll og internasjonalt ikke-spredningssamarbeid.

Prop. 1 S (2012–2013) Forsvarsbudsjettet.

Tvetbråten, K. og A. Fevolden (2011) *Forsvarsindustrien i Norge – statistikk 2009*, FFI-rapport 2011/00608.

Tvetbråten, K. (2011) *Forsvarsindustrien i Norge – statistikk 2010*, FFI-rapport 2011/02264.

Tvetbråten, K (2011) *Rutiner for Næringsdatabasen og analyser av forsvarsindustrien ved FFI*, FFI-rapport 2011/02085.

Informasjon fra nettsider:

Vedtekter for FSi samt medlemslister: www.fsi.no

Økonomiske nøkkeltall fra Regnskapsregisteret i Brønnøysund: www.proff.no

Definisjoner av statistiske begreper samt konsumprisindeks: www.ssb.no

Forkortelser

BNP	Bruttonasjonalprodukt
FD	Forsvarsdepartementet
FLO	Forsvarets logistikkorganisasjon
FoU	Forskning og utvikling
FSi	Forsvars- og sikkerhetsindustriens forening
IFU	Industrielle forsknings- og utviklingskontrakter
KPI	Konsumprisindeks
LHK	Luftforsvarets hovedverksted Kjeller
OFU	Offentlige forsknings- og utviklingskontrakter
SMB	Små- og mellomstore bedrifter
SSB	Statistisk sentralbyrå
UD	Utenriksdepartementet

Appendix A Spørreskjema til forsvarsbedriftene

I. Generelt	
Bedriftens navn	
Kontaktperson	
Telefonnummer	
E-post	
II Omsetning 2011, i 1000 NOK	
Bedriftens totale omsetning	
Forsvarsrelatert omsetning til Forsvaret	
Forsvarsrelatert omsetning til andre kunder i Norge	
Forsvarsrelatert omsetning til utlandet (eksport)	
Øvrig (sivil) omsetning til norske kunder	
Øvrig (sivil) omsetning til utenlandske kunder	
III Eksport 2011, i 1000 NOK	
Total eksport	
Lisenspliktig eksport (A- og B-materiell)	
Lisenspliktig eksport (tjenester etc.)	
Ikke-lisenspliktig forsvarsrelatert eksport	
Sivil eksport	
IV. Gjenkjøp 2011, i 1000 NOK	
Gjenkjøpsforpliktelser pr 31.12.2011	
V. Forskning og utvikling 2011, i 1000 NOK	
FOU finansiert av bedriften	
FOU finansiert av andre	
VI. Arsverk 2011, i heltidsekvivalenter	
Antall årsverk	
Antall årsverk i forsvarsrelatert virksomhet	
VII. Underleveranser 2011	
Innkjøpskostnader fra utenlandske underleverandører (i 1000 NOK)	
Innkjøpskostnader fra norske underleverandører (i 1000 NOK)	
Antall norske underleverandører	